

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR**

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

**2024/3--SON
ILOVA TO'PLAM**

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Sh. T.Axmadjonova	Interpretation of the study of speech styles in uzbek linguistics.....	983
Sh. T.Axmadjonova	A study on the characteristics and types of public speaking in english.....	986
Sh. Sh.Dadabayeva	Expression of comparative relation in language.....	990
N.X.Alieva	Evolution of new phraseological units in the era of digitization.....	997
I.M.Jo'rayev	Jadid adabiyotida oila va jamiyat taqdiri masalasi.....	1001
O.Q.Xasanova	Til o'rganuvchilarning xatolarini to'g'rilashda o'yinlardan foydalanishning didaktik ahamiyati.....	1005
И.Ф.Порубай	Рассмотрение языка сферы автоспорта как профессионального языка.....	1010
D. Sh.Rasulova, N.R.Gafurova	Gender study of forms of references in english languages.....	1019
N.R.Gafurova, O'.I.Xomidova	Linguistic and cultural analysis of lexemes expressing tradition in english and uzbek languages.....	1023
I.M.Qo'chqarov	Methods of teaching english.....	1028
N.Z.Axmadjonov	Nemis tili biznes nutqiy aktida kechirim so'rashning semiotik xususiyatlari (Elektron xatlar misolida).....	1031
Z.M.Xalilova	Tilshunoslikda "Oila/Family" konseptining o'rganilishi.....	1036
G.R.Tashmatova	Роль интеграции предметного содержания и иностранного языка в формировании иноязычной коммуникативной компетенции студентов высших учебных заведений.....	1040
Sh.A.Nuraliyeva	Navoiyshunoslik taraqqiyotida Oybek ijodining o'rmi.....	1044
Z.M.Abdullayev	Antroponimlarning egalik shakllari bilan qo'llanilishining etnolingvistik xususiyatlari (O'zbek va Nemis tillari antroponimlari misolida).....	1047
N.Z.Axmadjonov	Nutq aktlari va ularning klassifikatsiyasi.....	1050
D.X.Madazizova	Badiiy va turistik-reklama diskursida kontaminatsiya imkoniyatlari.....	1055
R.U.Axrorova	«Yosh» tushunchasining lingvistik talqini.....	1059
R.U.Axrorova, L.B.Ikromova	Adabiy asarlarda maqollarning o'rmi.....	1064
A.Mamatova	Nemis tilida frazemalarning turli ma'noda qo'llanilishi.....	1069
A.Mamatova	Nemis tilida frazemalarning milliy-madaniy xususiyatlarining nutqiy tasnifi.....	1074
Sh.O.Abdiloyev	Nemis va tojik tillarida frazeologik birliklarni tasniflash masalasi haqida.....	1078
N.Q.Adamboeva	Xushmuomalalik kategoriyasini aksiolingvistik jihatdan tasniflash nazariyasi.....	1083
T.Z.Mingboyeva	The effects of societal expectations on character development in Jack London's novels.....	1087
D.R.Ubaydullayeva, F.S.Abduvaliyeva	Omma oldida nutq qilishdagi qo'rquv sabablari va yechimlari.....	1091
R.A.Ortiqov	Роль и значение компьютерных игр в образовании.....	1095

UO'K: 811.512.133-115+811.111-115

NUTQ AKTLARI VA ULARNING KLASSIFIKATSIYASI

РЕЧЕВЫЕ ДЕЙСТВИЯ И ИХ КЛАССИФИКАЦИЯ

SPEECH ACTS AND THEIR CLASSIFICATION

Axmadjonov Nurbek Zokirjon o'g'li Farg'ona davlat universiteti filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori,
katta o'qituvchi

Annotatsiya

Ushbu maqola pragmatikaning muhim tarmoqlaridan biri hisoblangan nutq aktlari va ularning kategoriyalari, klassifikatsiyalariga bag'ishlangan bo'lib, ular shunchaki ma'lumotlarni ifodalashga xizmat qiluvchi vosita emas, balki harakatlarni ham aniq bajara oluvchi xususiyatga ega. Nutqiy aktlar muloqot tizimining asosiy tayanch birligi sifatida qaraladi. Nutqiy aktlar mazmuni lisoniy va nolisoniy xususiyatlar umumlashmasidan tashkil topadi. Ishimizda nutqiy aktlarning shakllanish tarixi, rivojlanishiga o'z xissasini qo'shgan tilshunoslilar, faylasuf olimlarning fikr mulohazalari ham atroflicha bayon qilingan. Nutqiy akt turlari badiiy matnlardan olingan lisoniy dalillar yordamida ko'rsatilgan.

Аннотация

Данная статья посвящена речевым актам, которые считаются одной из важных отраслей прагматики, их категориям и классификациям. Речевые акты рассматриваются как основная единица системы общения. Содержание речевых актов состоит из совокупности языковых и неязыковых признаков. В нашей работе подробно изложена история формирования речевых актов, мнения лингвистов и философов, внесших свой вклад в его развитие. Типы речевых актов показаны с помощью лингвистических данных, взятых из художественных текстов.

Abstract

This article is devoted to speech acts, which are considered one of the important branches of pragmatics, and their categories and classifications. Speech acts are considered as the basic unit of the communication system. The content of speech acts consists of a combination of linguistic and non-linguistic features. In our work, the history of the formation of speech acts, the opinions of linguists and philosophers who contributed to its development are described in detail. The types of speech acts are shown with the help of linguistic evidence taken from artistic texts.

Kalit so'zlar: nutq akti, deklarativ, reprezentativ, ekspressiv, direktiv, kommissiv, lokatsion, illokatsion, perlokatsion.

Ключевые слова: речевой акт, декларативный, репрезентативный, экспрессивный, директивный, комиссивный, локативный, перлокутивный, иллокутивный

Key words: speech act, declaratives, representatives, expressives, directives, commissives, locutionary, perlocutionary, illocutionary.

KIRISH

Kundalik hayotimizni nutqiy faoliyatlarimizsiz tassavur qilib bo'lmaydi. Sababi muloqot qilish orqali boshqalar bilan ma'lumot almashamiz, yetkazamiz va shu bilan birga atrofimizda sodir bo'layotgan voqea hodisalarni tasvirlaymiz. Shu sababli ham tilga olamni o'rab turuvchi barcha narsani tasvirllovchi qurol sifatida qaraladi. Aslida ham til bizni boshqa mavjudodlardan bevosita ajratib turuvchi vosita deb ham aytish mumkin. Ya'ni biz u orqali fikr-g'oyalarimizni hech qanday to'siqlarsiz ifodalay olamiz. Masalan, "Mening ismim Ali" – deyish orqali shaxsimizni tanishtirishimiz, "Bu ovqat judayam mazali ekan" – deyish orqali esa mahsulotga nisbatan fikrimizni bildirishimiz va hokazolarni ifodalay olishimiz mumkin bo'ladi. Lekin shu yerda bir savol tug'iladi. Biz so'zlardan faqatgina ma'lumotlarni va jarayonlarni tasvirlab berishda foydalana olamiz xolosmi? Albatta, yo'q. So'zlar bilan bajarish mumkin bo'lgan boshqa narsalar ham mavjud. U orqali iltimos qilishimiz, savol so'rashimiz, buyruq berishimiz, va'da berishimiz, tahdid qilishimiz, rozi bo'lishimiz, maslahat berishimiz, murojaat qilishimiz, rad qilishimiz, ogohlantirishimiz, kechirim so'rashimiz va

TILSHUNOSLIK

hokazolar qila olishimiz mumkin. Va aynan ushbu holatlar pragmatik jarayon bo'lib, nutq akti hisoblanadi.

ASOSIY QISM

Jahon tilshunosligida XX asrning 70-yillaridan pragmalingsvistika alohida soha sifatida rivojlana boshladi. Semantika tarkibidan pragmatikaning ajralib chiqishi nutqni pragmatik jihatdan o'rganish unda til birliklarining nutqiy muloqot jarayonidagi ta'sir va samaradorligi, ma'no qirralarini o'rganishga ilmiy ehtiyoj borligini ko'rsatdi. Buning natijasida matnlarning pragmatik xususiyatlarini tahlil qilish hamda uni idrok etish jarayoniga pragmalingsvistik jihatdan yondashish dolzarb va muhim masalaga aylandi.

Nutqiy akt nazariyasining lingvofalsafiy ta'limot nomoyondalari V.Humboldt, Sh.Balli, K.Byuller, E.Benvenist kabi olimlar rus tilshunosligida I.Susov, E.Aznaurova, N.Arutyunova, A.Maslova, G.Pochepsov kabi bir qator tilshunoslar tomonidan pragmalingsvistikaning nazariy masalalari o'z ta'limotlarida nutqiy akt tushunchasining mavjudligini ta'kidlashgan, o'zbek tilshunosligida bu soha taraqqiyotida A.Nurmonov, N.Mahmudov, U.Rahimov, Sh.Safarov, M.Hakimov, S.Mo'minov, Sh.Iskandarova, S.Boymirzaeva, A.Pardaev, D.Lutfullaeva, E.Ibragimova, M.Qurbonova, G.Qambarov, M.G'ozieva kabi tilshunoslarning izlanishlari alohida ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlash o'rinlidir. Ingliz mantiqshunos olimi J.Ostin va psixolog J.Serl o'z ishlarida nutqiy aktlarning to'liq bir nazariya sifatida tadqiq etishgan. J.Ostin ta'kidlashicha, har bir gap talaffuz qilinganda, o'z ma'no ifodasidan tashqari, ma'lum bir harakat ham bajariladi, ya'ni biror bir voqea haqida darak-xabar beriladi, bu xabar tasdiqlanadi yoki inkor qilinadi, biror narsa iltimos qilinadi, taqiqlanadi va buyruq, maslahat, ijozat beriladi, va'da yoki taklif qilinadi hamda minnatdorchilik izhor qilinadi [1, 22]. Darhaqiqat, ma'lum bir gapning muloqot muhitida ifodalanishi nutqiy aktdir.

O'zbek tilshunosligida pragmatikaning markaziy muammolari sifatida nutqiy akt nazariyasi, ular haqidagi dastlabki ilmiy tushunchalar, fikr va mulohazalar, nutqiy aktlarning tasnifi, nutqiy akt turlari kabi masalalarga alohida e'tibor qaratilgan. O'zbek pragmalingsvistikasi asoschilaridan bo'lgan Sh.Safarov ham yuqoridagi J.Ostin fikriga qo'shilgan holda quyidagicha ta'rifni keltiradi: Tilning mavjudligi insonlarning so'zlash yoki yozish harakatlarini bajarishi bilan bog'liqdir. Bu harakatlarning bajarilishi jarayonida lisoniy birliklar (birinchi o'rinda - gap) asl ma'nosidan tashqari, tasdiqlash, buyurish, ogohlantirish, va'da berish kabi mazmuni ifodalash imkoniyatini namoyon qiladilar. Bu ma'nolar so'zlovchi shaxs tomonidan bajarilayotgan nutqiy faoliyat natijasidir [2, 78]. Mana shunday nutqiy harakatlar ifodasi nutqiy aktlardir. "Har qanday nutqiy hodisa ma'lum niyat asosida namoyon bo'ladi. Odamlar nimadir haqidagi o'z muhokamalarini bayon qilish niyatida maslahat berish, va'da berish yoki taklif qilish, tinglovchini biror narsaga ishontirish maqsadida so'zlaydilar" [3, 47]. Yuqoridagi ta'riflardan shuni anglash mumkinki, nutqiy akt so'zlovchining ma'lum muhitda, ma'lum maqsad asosida tinglovchiga lisoniy vositalar, asosan gaplar orqali murojaatidir.

Nutq akti - faqatgina vaziyatni tasvirlash bilangina cheklanib qolmay, balki tasir ham ko'rsatadi. So'zlovchi va tinglovchi o'rtasida ma'lumot yetkazish va almashishdan tashqari boshqa jarayonlarni ham sodir bo'lishini ta'minlaydi. Boshqacha qilib aytganda, nuqtimiz orqali faqat vizual jarayonlarni tinglovchiga yetkazishdan tashqari ana shu xolatdagi sodir bo'ladigan harakatlarni, xis-tuyg'u hamda munosabatlarimizni ifodalay olishimiz mumkin bo'ladi. Misol uchun tassavur qilaylik ikki dugona xonada o'tirishibdi va biri dugonasiga qarab "*Bu xona judayam issiq ekan, shunday emasmi?*" – dedi deylik. Ushbu gap bilan tinglovchi so'zlovchining xonadagi vaziyatga bevosita o'z munosabatini bildiradi. Xo'sh, shunda dugonasi shunchaki xona issiq ekanligi aytmoqchi bo'lganmi? Ta'kidlangan jumla bilan faqatgina xonaning issiqligi bayon etilibgina qolmay, o'zi bilan boshqa tag ma'no ham ifodalagan. Ya'ni qiz yuqoridagi gap bilan xona issiqligini ta'kidlash bilan birga, balki derazani ochishga ham kinoya qilayotgan bo'lishi mumkin. Sababi ikkala shaxs ham bir xonada bo'lganlaridan so'ng xonani issiq ekanligini aytish shunchaki mantiqqa to'g'ri kelmaydi. Chunki xolat ikkala shaxsga ham ma'lum. Boshqacharoq qilib aytganda, yuqorida misol tariqasida ishlatgan gapimiz orqali kimnidir derazani yopishga undash, vaziyatni o'zgartirishga harakat qilayotganini ilg'ash mumkin. E'tiborimizni quyidagi misolga qaratsak: mehmonlar davrasidagi xolatlardan biri – bir ayol "*Bay, bay uzumlaringiz rosa yetilibdiku-a, biz tomonlarda bunaqa navlaridan topish judayam qiyin*", dedi. Mezbon bunga javoban nima qiladi? Bo'lmadi deganda

mehmonlar oldiga tortadi yoki mehmonning uyiga berib yuboradi. Aslida mehmon to'gridan to'gri mezbondan so'ragani yo'q. Aksincha, uzumlarining qanchalik yaxshi yetilganini ta'kidlab o'tgan. Bundan tushunishimiz mumkinki, nutq akti tilni faoliyat sifatida qabul qiladi va iboralar ko'pincha faqat ma'noni anglatmaydi. Til muayyan vaziyatlarda maqsadga erishish uchun ishlatilishi mumkin.

Nutqiy aktning ma'noviy tuzilishi haqida Jon Serl quyidagicha fikr bildiradi: «Lisoniy muloqot birligi, odatda, taxmin qilganlaridek, simvol (ramz), so'z yoki gap emas, hatto simvol so'z yoki gapning belgisi ham emas, balki simvol, so'z yoki gapning nutqiy akt ijrosi jarayonida yaratilish va qo'llanishidir [4, 195]. Demak, oldindan tayyor bo'lgan so'z yoki gap nutqiy akt uchun birlik sifatida foydalanilmaydi, balki nutqiy akt uchun so'z yoki gap aynan nutqiy muloqot jarayonida yaratiladigan hodisa hisoblanadi. Professor M.Hakimovning ta'kidlashicha, "Nutqiy aktlarda umumiy holda quyidagi komponentlar ishtirok etadi: so'zlovchi, tinglovchi, nutq obyekti - faktik material hamda nutqiy vaziyat" [5, 102]. Har qanday nutqda ushbu komponentlarning bo'lishi shart bo'lganligi uchun ham nutqiy aktlarning lug'aviy ma'nosi aniqroq tushuniladi.

Nutqiy akt ishtirokchilarining muloqot jarayonidagi lisoniy layoqati, ularning kommunikatsiya jarayonida o'zaro ta'siri, muloqot amalga oshayotgan vaziyat, nutq adresanti va adresatining maqsadi, nutqiy etiket, til birliklarini qo'llashdagi individual xususiyatlar kabi omillarni qamrab olgan tadqiqotlar doirasi sezilarli darajada kengaydi. Biroq shuni ta'kidlash kerakki, hozirgi vaqtda pragmatik tadqiqotlarning aniq chegarasi to'liq belgilab olingan emas.

Tilshunos olim Sh.Safarov "Nutqiy muloqotda inson faktori muhim rol o'ynaydi va bu faktor muloqot faoliyatini rejalashtirish, uni voqelantirish, uning strategiyasini amalga oshirish kabi amallarni boshqaruvchi ko'rsatkichlardan biridir"[6, 153], degan fikrni ilgari suradi. Darhaqiqat, jahon tilshunosligida tub burilish yasagan, inson omiliga yangicha yondashuvlar asosida paydo bo'lgan "Antropolingvistika jahon tilshunoslari tomonidan tilshunoslikning yangi davri deb baholanmoqda va u lingvistik semantika, pragmatolingvistika, kognitolingvistika singari tilning ichki tuzilishini so'zlovchi va tinglovchi shaxs bilan bog'lab o'rganuvchi yo'nalishlarni o'z ichiga olishi e'tirof etilmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Nutq akti pragmatikaning yangi tarmog'i sifatida fanga Oksford universiteti fanlari doktori Jon Longshov Ostin tomonidan kiritilgan va o'zining "**How to do things with words**" "*So'zlar bilan qanday ishlash kerak*" kitobida ilk bor ishlatgan. O'sha davrlarda tilning asosiy vazifasi voqelikni tasvirlash, vaziyatni ifodalash va dunyo haqidagi mulohazalar bildirish bo'lgan bo'lsa, mantiqshunos J.Ostin uchun tilning boshqa qo'llanish usullari ham borligini aniqladi. U so'zlar bilan boshqa muhimroq maqsadlarda ham foydalana olish mumkin deb ta'kidlagan. Xuddi shunday fikr Vittgenshteyning "**Philosophical investigations**" "*Falsafiy tadqiqotlar*" asarida ham aytilgan, u jumladan "son-sanoqsiz" maqsadlarda foydalanish mumkin deb bayon qilgan.

Quyidagi J.Ostinning "**How to do things with words**" kitobidan olingan misollarga e'tibor beraylik:

- 1) *Men bu kemani "Qirolicha Yelizavetta" deb nomlayman.*
- 2) *6 tanga bilan garov o'ynayman ertaga yomg'ir yog'adi.*
- 3) *Turmush qurishga roziman.*

Bu gaplar bilan kemanding ishga tushirilishi, garovni yoki turmush qurishga rozi ekanligini tasvirlash bilan cheklanib qolmay, balki harakatni ham ko'rish mumkin. Ya'ni men bu kemani nomlayman deyish orqali nomlaganini e'lon qilibgina qolmay, yoki boshqa misollar kabi aynan ana shu jarayonda harakat sodir etilganligini bilish mumkin. Turmush qurishga roziman deb xabar berishdan tashqari aynan shu jarayonda bevosita ishtirok etilganligini bilish mumkin.

Olim J.Ostin nutqiy aktlarni mana shu umumiy nutq akti doirasida 3 turga ajratadi: *lokutiv, illokutiv va perllokutiv*.

1. **Lokutiv akt** - ritorik birikma, tovushlar va tilning grammatik- semantik qismlari orqali so'zlarni ma'lum bir ma'no bilan ishlatish hisoblanib, u so'zlovchi tomonidan aytilgan gapning o'zidir. Masalan, avvalroq foydalangan gapimizni olsak, "*Xona judayam issiq ekan*" desak, tinglovchi harorat baland ekanligini tushinishi lokutiv akt xisoblanadi.

2. **Illokutiv** - lokutiv akt nazarda tutgan ma'noning faol natijasidir. Tinglovchi gapni tushunadi va unga nisbatan nazarda tutilgan ma'noni turlicha anglaydi. Illokutiv akt nutq aktining asosiy qismi hisoblanib, muhim ishni aynan shu akt bajarib keladi. Masalan, yuqoridagi gap orqali

TILSHUNOSLIK

tinglovchi harorat balandligini tushunish bilan birga so'zlovchi nimadur xohlayotganligini anglashdir. Balki bu gap bilan so'zlovchi konditsioner yoqilishini yoki suv ichishni hohlayotganligi bildirgan. Illokutiv akt aynan shu jarayon bo'lib, tinglovchi aytilgan gap asosida xulosa chiqaradi va boshqa ma'no qidiradi. U o'z ichiga so'rash, buyurish, maslahat berish, savol so'rash kabilarni oladi.

3. **Perlokutiv** - esa lokutiv va illokutiv aktlari asosida tinglovchida paydo bo'lgan reaksiya holati nazarda tutiladi. Bu orqali nutq akti tinglovchini nimanidir o'zgartirishga undaydi. Misol tariqasida xona issiqligini aytganimizdan so'ng, tinglovchi o'rnidan turib, konditsionerni yoqsa yoki suv olib kelsa, demak perlukativ akt deyiladi. Yanada aniqroq tushunish uchun boshqa bir misolga e'tibor beraylik: Agar so'zlovchi "Kimdur eshik taqillatyapti" desa va tinglovchi uni asl ma'nosini tushunsa, bu -lokutiv akt. Illokutiv akt esa so'zlovchi "Kimdur eshikni taqillatyapti" deyishi orqali eshikni ochishni so'rayotganini yoki kimgadur ochishni yo'naltiryotganidir. Perlokutiv akt esa ana shu ikki akt asosida sodir bo'lgan ishlar natijasidir. Berilgan gap orqali kim kelganini tekshirish yoki eshikni ochish yaqqol perlokutiv akt misolidir. Lekin J.Ostinning illokutiv akt haqidagi qarashlariga amerikalik faylasuf Jon Searl uni kategoriyaga ajratish orqali o'zgartirish kiritgan. Jon Searlning 1969 yildagi "**Speech acts**" "*Nutq aktlari*" kitobida illokutiv akt haqida ma'lumotlar berishni maqsad qilgan.

NATIJA VA MUHOKAMA

Nutqiy aktlar so'zlovchi tomonidan aytilgan nutq tinglovchi ruhiyatiga qay darajada ta'sir ko'rsatishiga qarab J.Searl beshta asosiy kategoriyalar: *deklarativ, assertiv, ekspressiv, direktiv va kommissiv* kabi turlarga ajratgan.

Deklarativ - jarayonni o'zgartirib yuborish, boshqacharoq aytganda nimanidir e'lon qilish, taqdirlash, kimnidir ishdan bo'shatish, urush e'lon qilish, vafot etishi kabilar misol bo'la oladi. Masalan, "*Sen ishdan bo'shatilding*" deb aytilish orqali kimdur ishsiz bo'lib qolishi izohlangan. Yoki "*Bugundan boshlab sizlarni er-xotin deb e'lon qilaman*" gapi ham ushbu turga yorqin misoldir. Sababi bu gap orqali ikki shaxsning turmush qurishgani tasvirlanishi bilan birga, hayot yo'llari birga bog'lanishini ham bilish mumkin.

Navbatdagi misollarga e'tibor beraylik:

- 1) *Hakam o'yinchiga sariq kartochka ko'rsatdi.*
- 2) *Sudya gumonlanuvchiga nisbatan "Men ushbu shaxsni aybsiz deb topdim" dedi*
- 3) *O'qituvchi "Dars tugadi" dedi.*

Misollar sifatida berilgan gaplarning hammasi ta'sirida bir jarayon boshqasiga o'zgarilganligini yoki ikkinchi holatga o'tishiga sabab bo'lganligini ko'rishimiz mumkin.

Assertiv - o'z ichiga fikr, g'oya va taklif bildirish, tan olish, qasam ichish, tahmin qilish, ayblash, ma'lumot berish kabilarni qamrab oladi. Masalan:

1. *Parij - Fransiyaning poytaxti* (Ma'lumot berish)
2. *Shirinliklarni hammasini men yeb qo'ygan edim* (Tan olish)
3. *Avval xonalarni tozalab, keyin aylangani chiqsakchi?* (Taklif)
4. *Qo'llari tinmay qaltirashiga qaraganda, kuchukdan qo'rqayapti shekilli* (Tahmin)
5. *Bugun sochimni tekislash uchun soatlab vaqt sarfladim.* (Ayblash)

Berilgan misollardan anglash mumkinki, harakatni amalga oshiruvchi shaxs sochini tekislash uchun uzoq vaqt sarflanganidan nolib, uni ayblamoqda. Assertiv akt deklarativ aktdan farqli o'laroq jarayonni o'zgartirib yubormaydi, balki fikr mulohaza bildiradi, ma'lumotlar to'g'ri yoki noto'g'ri ekanligini isbotlaydi.

Ekspressiv - holatga nisbatan xissiyotlarga tayangan holda javob qaytarishni aks ettiradi. Bular kechirim so'rash, minnatdorchilik bildirish, xushomad qilish, ulug'lash, salomlashish, nolish va maqtanish kabilar bo'lishi mumkin. Masalan:

1. *Kechagi qo'polligim uchun kechirim so'rayman. Meni kechiring.* (Kechirim so'rash)
2. *Ushbu yutuqlarga erishishimga sababchi bo'lgan ota-onam, ustozlarimga tashakkur izhor qilaman.* (Minnatdorchilik bildirish)
3. *Bay, bay bugun judayam ochilib ketibsizmi?* (Xushomad)
4. *Dunyoni o'zgartirish sening qo'lingda.* (Ulug'lash)

Direktiv - bu akt orqali tinglovchini biror narsa qilishga undash mumkin. Ya'ni buyruq berish, maslahat berish, taklif qilish, ta'qiqlash, iltimos qilish, ogohlantirish, iltijo qilish, talab qilish kabilar.

1. *Tez-tez harakat qilsanchi, seni deb kech qolishimiz mumkin* (Buyruq)

2. *Qo'limda yuklarim bor edi. Ana shu ro'parangizdagi eshikni ochib yuborolmaysizmi?* (Iltimos)

3. *Ushbu korxonadagi har bir ishchi o'z ishiga ma'sulyat bilan yondashishi zarur* (Talab)

4. *Kechasi do'stlaring bilan kinoga bormaysan.* (Ta'qiqlash)

Kommissiv - so'zlovchining oldindan kelishilgan ishga va'da berishi tushuniladi. Ya'ni rejalashtirish, qasamyod qilish, rad qilish, vakolat berish, garov o'ynash, tahdid va kelishuv kabilar. Masalan:

1. *Seni hech qachon tashlab ketmayman.* (Va'da berish)

2. *O'lay agar qaytib ichmayman.* (Qasamyod)

3. *Aziza, Nazira va men ertaga tushlikdan so'ng, shahar markazida joylashgan kafeda ko'rishishamiz.* (Rejalashtirish)

4. *Sizning arizangiz o'z vaqtida yuborilmaganligi uchun ko'rib chiqilmaydi.* (Rad qilish)

5. *Agar yana asabimga tegishda davom etsang, nazoratchini chaqiraman.* (Tahdid)

Bu kabi misollarni ko'plab keltirish mumkin. Sababi nutq aktlaridan hayotimiz davomida to'xtovsiz foydalanamiz. Chunki u muloqotning asosiy tamoyilidir. Uning turlari va tarmoqlari bilan yaqindan tanishib chiqish esa muloqot qilishda paydo bo'lishi mumkin bo'lgan noqulayliklarni oldini olishda muhim rol o'ynaydi.

XULOSA

Xulosa sifatida shuni ta'kidlash mumkinki, tilshunoslikda nutq aktlarini tadqiq qilish doimo dolzarb masala sifatida qaraladi va shu bilan birga nutqiy aktning yuzaga kelishi, ayniqsa lingvopragmatik xususiyatlarini bilish muhim ahamiyat kasb etadi. Nutqiy akt va uning bosqichlarini, jumladan nutqiy ta'sir etish aktini tadqiq etish tilning ifodalanishi va anglash imkoniyatlarini kengroq ochishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Bundan tashqari bu sohani chuqur o'rganish turli xil badiiy asarlar va she'riy misralarni asl ma'nolarini to'g'ri anglashda ham kerakli bilim hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Searle JR. The structure of illocutionary acts. In: *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press; 1969.
2. Safarov Sh. *Pragmalingvistika: monografiya*. – Toshkent, 2008.
3. Арутюнова Н.Д. *Предложение и его смысл*. М., 1976.
4. Austin, J.I (1962). *How To Do Things with Words: The William James Lectures delivered at Harvard University* 1955.
5. Ҳақимов М. Ўзбек тилида матннинг прагматик талқини: Филол.фан.докт.дисс. – Тошкент, 2001
6. Сафаров Ш. *Прагмалингвистика*. Тошкент: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси", 2008.